

Чолак Ф.¹, Ертаева П.К.²,

Нийде Өмер Халисдемир университетінің
¹профессоры, ²PhD докторанты, оқытушы, Түркия, Нийде к.,
e-mail: farukcolak@hotmail.com; perizat_86_e@mail.ru

ҚЫРҒЫЗ ХАЛҚЫНЫҢ ШЕШЕНДЕРІ ЖӘНЕ ШЕШЕНДІК ӨНЕРІ

Мақалада қырғыз халқының шешендері, шешендік өнердің түрлері, сонымен қатар қырғыз халқының шешендік өнерінің дамуы сипатталған. Түркі тілдес халықтар секілді, қырғыз ауыз әдебиетінің де әр алуан жанрдағы үлгілері көп. Қырғыз фольклорында аңыз, ертегі, мақал-мәтел, шешендік сөздер кең орын алады. Соның бірі шешендік өнер қырғыз халқының сонау ғасырлардан бері келе жатқан әдеби мұрасы. Шешендік өнер – мемлекет басқару, қоғамдағы адами қатынастарды реттеу, ұрпақ тәрбиесі сияқты өзекті мәселелермен байланысты туып, дамып отырған. Ел мен жер, ұрпақ тағдыры шешілер тұста төрелік айтып, шешім шығарудың әлеумет алдындағы салмағы ауыр болған. Шешендіктің қыр-сыры, шешеннің болмысы, қоғамдағы рөлі, орны мен тұлғасы, шешен сөйлеудің әдіс-тәсілдері ерте кезден-ақ зерттеу еңбектеріне арқау болып келе жатыр.

Түйін сөздер: шешен, шешендік өнер, фольклор, түркі халықтары.

Cholak F.¹, Yertayeva P.K.²,

¹DSc, Professor, ²PhD student, lecturer of University of Nigde Omer Halisdemir,
Turkey, Nigde, e-mail: farukcolak@hotmail.com; perizat_86_e@mail.ru

Speakers and oratorical art of the Kirghiz people

This article describes the types of speakers, oratory art, as well as its development in the Kyrgyz people. The Kirghiz as well as in other Turkic-speaking peoples have a wide variety of genres of oral literature. Legends, fairy tales, proverbs-proverbs, oratorical art occupy a large place in Kyrgyz folklore. Oratory is a literary heritage of the Kyrgyz people for many centuries. Oratory art is born and developed in connection with pressing problems, such as management, regulation of human relations in society. The essence of the discussion, the nature of the speaker, the role and place in society and methods of oratory have long been the basis of their research.

Key words: speaker, oratorical art, folklore, Turkic peoples.

Чолак Ф.¹, Ертаева П.К.²,

¹профессор, ²PhD докторант, преподаватель университета Нигде Омер Халисдемир,
Турция, г. Нигде, e-mail: farukcolak@hotmail.com; perizat_86_e@mail.ru

Ораторы и ораторское искусство киргизского народа

В данной статье исследуется ораторское искусство и его развитие в киргизском народе, описываются виды ораторов. У киргизов так же, как и в других тюркоязычных народах, есть большое разнообразие жанров устной литературы. Легенды, сказки, пословицы-поговорки, ораторское искусство занимают важное место в киргизском фольклоре. Ораторское искусство является литературным наследием киргизского народа на протяжении многих веков. Ораторское искусство рождается и развивается в связи с актуальными проблемами, такими как управление, регулирование человеческих отношений в обществе. Суть дискуссии, сущность оратора, роль и место в обществе и методы ораторства уже давно являются основой исследований.

Ключевые слова: оратор, ораторское искусство, фольклор, тюркские народы.

Кіріспе

Көне түркі дәуірінен тамыр тартатын қырғыз әдебиеті қай кезде де қазақ әдебиетімен тығыз байланыса дамыды. Тарихи бастау көздеріміздегі шығармалардың ортақтығын былай қойғанда, ауыз әдебиетінің біркелкі үлгілері екі елдің де әдеби мұрасын толықтырып тұратынына көңіл аудармауға болмайды. Әдебиеттің кейбір үлгілерінің екі елде бір мезгілде, бірдей бағытта қатар дамуының мысалдары өте көп.

Жалпы қырғыз әдебиетінде бүкіл түркі әлеміне ортақ ауыз екі шығармалардың көп болуы бірқатар ойға жетелейді. Аралас-құраластығы бар елдердің қашаннан қоңсы-қонуы, жұртты босқындық пен бүлікшілікке, зорлық пен зомбылыққа ұшыратқан сыртқы күштердің ортақ болуы, халықтың қашаннан қанына сіңген мінез бен менталитетінің ұқсастығы, тілдің туыстығы, діннің бірлігі біртектес шығармалардың тууына берік негіз қалады. Бағзы заманнан өзгеше өмірді, қолайлы қонысты, тұрлаулы тіршілікті аңсаған іргелес халықтар ой-арманы мен тілек-ниетін әрқайсысы өздерінің тілдерінде жырға қосты. Ел тарихы мен әдебиет тарихында өзіндік орны бар Асан Қайғы, Жиренше, Қарашаш шешен, Кет Бұға, Алдар көсе, Толыбай сыншы сияқты тұлғаларымыз да ортақ.

Зерттеу

Қырғыз халқының поэзиясы да қазақ ақындарының өлең үлгілерімен қатар дамыған. Бұған ел арасының жақындығы, олардың жиі аралас-құраласып тұруы, мәдениет пен өнер дәстүрінің біркелкілігі ықпал етсе керек.

Түркі тілдес халықтар секілді, қырғыз ауыз әдебиетінің де әр алуан жанрадағы үлгілері көп. Қырғыз фольклорында аңыз, ертегі, мақал-мәтел, шешендік сөздер, тұрмыс-салт жырлары кең орын алады. Соның бірі шешендік өнер қырғыз халқының сонау ғасырлардан бері келе жатқан әдеби мұрасы. Алдымен осы шешен сөзінің шығуына тоқталсақ. Шешен сөзі қырғыз тілінде чечен, К.К. Юдахинның сөздігінде чеч – шеш түбірінен шығып, *сөз ұстасы, ақылды, шебер* деген мағынаны білдіреді [1, 205]. Ал, қырғыз тілінің түсіндірме сөздігінде *сөйлеуге қабілеті бар, көркем және әдеби сөйлейтін кісі* деп көрсетілген [2, 695]. Қырғыз совет энциклопедиясында, чечен сөзіне мынадай анықтама берген: *шебер, еркін, сөйлейтін, әрі тез сөзге тапқырлық көрсететін кісі* делінген [3, 390].

«Шешен сөз дегеніміз – тауып айтылған тапқыр сөз, ақылға қозғау салып, ой түсіретін даналық сөз, қиялға әсер етіп, сезімді қозғайтын көрікті де, әсерлі сөз, бұра тартпас дәлелімен тамсандырып, таңдай қақтыратын білгір-білімді сөз, өтіп кеткен не өтіп жатқан оқиғаны жанды суреттей көз алдына алып келетін суретті сөз, тоқсан ауыз сөздің тобықтай түйінін жеткізетін терең мағыналы түйінді сөз» деп жазады Г. Қосымова [4].

Шешендік сөздер ауыздан-ауызға көшіп, атадан балаға ауып, біздің заманға дейін жеткенін көреміз. Түркі халықтарының ғасырлар бойы сақталып келе жатқан ауыз әдебиеті – түпсіз бұлақ, бітпес мол қазына. Түркі халықтарының мәдени мұрасының ішінде көпке дейін ойдағыдай еске алынбай, зерттеу жағынан кенже қалып келген айыр көмей, темір жақ шешендерінің қамал бұзарлықтай қаһарлы, жүйелі сөздері, өмірді кеңінен алып, заманында кемеліне келтіре сөйлеген би-шешендердің ескіден қалған нақыл сөздері қырғыз ауыз әдебиетінен көрнекті орын алады. Шешендерден қалған мұндай шебер сөздер, бір жағынан, халықтың елдік, қоғамдық өмірінің күллі жақтарын елестететін айнасы болса, екіншіден, халықтың ой-пікірінің, сана-сезімінің, жалпы дүниетанымдық көзқарасының арнасын, жеткен кемелін көрсетеді.

Күні бүгінге дейінгі шешендік сөздерді зерттеудегі қиындық- шешендік сөздердің ауызша таралуы себепті нақтылы текстің, яғни, белгілі бір шешеннің толыққанды сөйлеген сөзінің, түпнұсқасының талданбауынан туындап отыр. Қазақ, қырғыз шешендерінің сөздері ауызекі айтылып, қағазда емес, ауызда, халық жадында сақталған. Сондықтан олар сол-бастапқы қалпында емес, бізге үзік-жұрнағы ғана жеткен, олардың өзі де ауыздан ауызға ауыса жүріп, өңдеу-жөндеулерге көп ұшыраған [5, 33]. Тарихи аңыз-әңгімелерге, кейбір жазба деректерге қарағанда қырғыз халқының шешендік өнері Жиренше шешенмен тығыз байланысты. Қырғыз тілінің көркемдігі, ұлылығы, байлығы әлемге Манас дастаны арқылы және Шыңғыс Айтматовтың еңбектері арқылы танылған. Бұлардың дәлелі ретінде қырғыз халқының шешендік өнерін атауға болады. Шешендік өнерді дамытушы шешендер өткір тілдерімен әрі сыншы, әрі ең ауыр дау-дамайды шешуші тұлға болған. Бұны Жиреншенің өмір сүрген дәуірінен бүгінгі күнге дейін келе жатқан шешендердің өмірінен байқай аламыз.

Сапарбек Закировтың пікірінше, шешендерді адамдар аңыз етіп, пір тұтқан. Шешендер

халықтың шеше алмаған тылсым сырларын шешіп, тіпті залым патшаның қаһарынан халқын өзінің өткір тілімен құтқарып отырған. Дүниеде ащы да, тәтті де тіл демекші, шешендер тілдерімен халықтың сүйіспеншілігіне, кейде керісінше жек көрінішті болып отырған. [6,58] Қырғыз халқының шешендік өнері сонау заманнан бері келе жатқан өнердің түрі. Үлкен тарихы бар қырғыз елінің мәдениеті, тарихы жазбаға түсірілмегендіктен, шешендердің қашан, қай уақытта пайда болғанын кесіп пішіп айту қиын. Кейбір тарихи мәліметтерге сүйене отырып, қырғыз халқының шешендік өнерін үш дәуірге бөлуге болады.

1-дәуір – Манас дәуіріндегі Ажыбай, Байжигіт, т.б шешендердің өмір сүрген дәуірі (IX-X).

2-дәуір – Жиренше, Алдар көсе, Қарашаш, яғни Жәнібек ханның дәуірі (XIV-XV).

3-дәуір – XVIII-XX ғасырдың басына дейін өмір сүрген Тилекмат аке, Сарт аке, Мойут аке т.б.

Сапарбек Закиров, Абдысалам Обозканов шешендік өнердің негізін салушы шешендерді мынадай түрлерге бөлген: Ақыл шешен – ақыл шешендер қылышпен алынбаған дауларды өзінің ақылды тілімен алып отырған. Шешендіктің негізі – тіл болғандықтан, ақылды шешендер өздерінің көркем тілдерімен көзге түсіп отырған. Бұл топқа Ажыбай, Байжигит, Сарт аке, Қарачач және т.б.

Көрөген шешен: алдын болжап, келешегін көре алатын, сыншылық қасиеттері басым шешендер. Бұл шешендердің топтарына Жиренше, Алдар көсе, Қыдыр аке, Көкөтөй, Куйрукчук шешендерді жатқызуға болады.

Құрғақ шешен: көп сөзді, дәлелсіз, мәні жоқ сөздер сөйлейтін шешендер. Мұндай шешендерді ел сөзі құрғақ, мәңсіз деп тіпті шешендер қатарына қоспаған. Қырғыз халықтарының арасында құрғақ шешенге байланысты төмендегідей мақалдар сақталған.

Пайдасы жоқ сөз айтып, сөз қадірін шірітеді;

Пайдасы жоқ шешендік шөп шықпаған топырақтай;

Мәңсіз сөйлеген шешен, ұшып жүрген қаңбақтай;

Құрғақ сөз қарын тойғызбас, бос сөз құлақ құрышын қандырмас;

Құрғақ судан май шықпас, бос сөзден де шешендік сөз шықпас, – деген мысалдардан көре аламыз. Жоғарыда көрсетілген топқа, С. Закиров «Чечендик сөздөр» деп аталатын мақаласында «Тіл шешен» деп бір топты қосады. Тіл шешен деп – тілі жатық, сөзге шешен, тыңдаушыны

жалықтырмай, өзіне баурап алатын шешендерді айтамыз. Ақыл шешеннен тіл шешеннің айырмашылығы – ақыл шешен нық және нақты сөзімен шектеледі. Тіл шешен болса, сөзі ашық, сөйлеген сайын арқасы қозып, күшейе түсетін, қоңыр үнімен халықты өзіне баурап алатын шешендер [6, 60].

С. Закировтың «тіл шешен» деп қосқан тобын халық арасында Сооданбек шешеннің сөзі растап отыр. *Бір күні күз мезгілінде Қыдыр аға үйінде отырған кезде Сооданбек шешен бірнеше кісілермен келеді. Әңгіме барысында, Сооданбек шешен «анам мені тіл шешен етіп дүниеге алып келді. Қыдырды анасы ақыл шешен етіп туды, – деген сөзі халық арасында сақталып келген. Жоғарыда көрсетілген мысалдардан шешендік өнердің ерекшелігін қырғыз халқы рим, грек, орыс халықтары секілді шешендік сөздердің мағынасына, айтылу мақсатына емес, шешендердің қасиеттеріне қарай топтастырған. Байырғы гректерде және римдіктерде шешендер саяси лауазымды кісілер болса, қырғыз елін де жыршылар да, ақындар да, әзіл-сықақшыларда кездеседі. Ауыз әдебиетінің бір түрі шешендік өнер ақындық айтыс секілді өзіндік ерекшелігін көрсететін негізгі жанрлардың бірі. Қырғыз халқының шешендік өнер дәстүрі ежелгі дәуірлерден қолданылып келе жатқан аңыз-әңгімелерде, тұрмыс-салт жырларында, жаңылтпаштарда, батырлық жырларында, мақал-мәтелдер мен жұмбақтарда кездеседі. Оқиғаны баяндау, тапқырлыққа баулу, үлгі насихат арқылы тыңдаушының таным дүниесін кеңейтіп, адамгершілік қасиеттерге үндейді. Шешендік сөз айтылған ойға әрі қисынды, әрі тапқыр, әрі жедел жауап қайтару, яғни шешендіктің басты қасиеті – тапқырлық. Мысалы:*

*Жаман атты жақшы бақсаң – тулпар,
Күйкөнүн табын тапсаң – шумкар. (мақал)*

*Бадал арал, бадал арал,
Бадал аралда оттогон бала марал. (жаңылтпаш)*

*Кичинемде турна бактым,
Арқа арыгына жабуу жаптым.
Өз энемдин ичинде экенимде,
Чоң атамдын жылкысын бактым.*

*Экөөгө бергис бирөө бар,
Өгөөгө бергис бүлөө бар.
Атка бергис кунан бар,
Кызга бергис жубан бар.*

*Бирөө куюлуп түшөт,
Бирөө кубанып ичет,
Бире кулунуп өсөт.* (жүмбақ) [7, 362]

*Кичинемде турна бактым,
Арка арыгына жабуу жаптым.
Өз энемдин иченде экенимде,
Чоң атамдын жылкысын бактым.* (өтірік өлең)

*Кара эчкини жебеген кайран башым.
Боз бээни сүйрөп чыккан балбан башым.
Таманына кат жазган молдо башым.
Мына ушинтип калдыбы жолдо башым?* (мысал)

*Мен го Манаке, Манаке болсом, сакалым канаке?
Манаке эмесмин дейин десем, кызыл өзүзүм мынаке!*
(накыл сөз) [6, 64]

Осы секілді мысалдар халык ауыз әдебиеті түрлерінде көрініс тапкан. Яғни, шешендік өнер ауыз әдебиеті түрлерінен көрініс тауып, бірге жасасып, дамып отырған. Десекте Көкөтөй, Куйручук, Шаршен, Алдар көсе секілді сықақшылардың әділетсіздікке қарсы астарлап, сықақтап, кекете-мұқата айтқан сөздері де халық жадында сақталып келе жатыр. Сонымен қатар, шешендерде ым-ишарат арқылы, қас, көздерін қозғалту арқылы түсіндіруде кеңінен жайылған. Мұны бізге Алдар көсемен Жиренше шешеннің мына оқиғасы дәлелдей түседі. *Бір күні Алдар көсе ішке кіріп келіп, Ассалаумағалейкум хан ордасы дейді. Жиренше: Вағалейкум ассалам ер жігітім дейді. Алдар көсе отырып орныққаннан кейін, Жиренше ишарат етіп, қолымен басын қағады. Алдар көсе бұл ишаратқа қолының ұшымен тілін қағып, есіктен шығып кетеді. Жиренше Жәнібек ханға: мені ешкім жыға алмас еді, көсе жығып кетті, дейді. Алдар көсе есіктен кіріп келгенде, мен одан басымды көрсетіп, басқа бәле неден деп сұраған едім. Алдар болса, маған тілін көрсетіп, басқа бәле тілден деп мені жығып кетті* [8, 46].

Кыргыз халқында «катташпаса тууган жат болот», яғни хат алыспаса туғаның да жат болар дегендей, қырғыз елі бұрыннан бері туыстық қарым-қатынасқа, достыққа аса көңіл бөліп, арақатынастардың нығаю үшін, бас қосулар ұйымдастырып тұрған. Осындай басқосудың бірінде Мойыт шешен ұлы сөзді бастап, үлкен кішіге былай деп сұрақ қойыпты: *«Бұл жалғанда не өледі, не өлмейді? Неге айла бар, неге айла жоқ? Біреулері, тау өлмейді, тас өлмейді, су өлмейді деп жауап беріпті. Сонда, Сарт шешен: Бәрекелді батырлар, мұның бәрі уақытша болса*

да өледі. Таудың басы қар басса, тау өлмегенде кім өледі? Тасты езіп, құм қылса, тас өлмегенде кім өледі? Суды мұз қатса өлмегенде несі? Өлмейтін не сонда? Қағазға түскен хат өлмейді. Жақсының сөзі мен аты өлмейді, – депті.

Осы секілді тағы бір отырыста, Мойыт акенің төмендегідей сұрағына Сарт аке былай деп жауап беріпті:

– Қандай адам бай болады? – Үйіне құты түскен адам, пейілі кең, қолы ашық, тұқымы жетіліп, өскен адам бай болады депті.

– Еркек деген кім, әйел деген кім? деген сұраққа: Еркек – тұқым, әйел – жер. Тұқым жерсіз өспейді, деп жауап берген екен.

– Бұл жалғанда не заріп? – Ынтымағы жоқ ел заріп.

– Пейіш не, тозақ не? – Шаригат жолымен жүріп, маңдай теріңмен еңбек етіп, адамша өмір сүрсең – пейіш. Шаригат жолынан адасып, адамша өмір сүрмесең – тозақ болады депті.

– Қуаныш деген не, қайғы деген не? – Қуаныштың да, қайғының да бұлағы көп. Қуаныштың үлкені – балалы болу, қайғының үлкені болса, соның ұшып кеткені, депті.

– Билік деген не? – Билік бұл күйіп тұрған шам. Бір мезетте күйдіреді, уақыты келгенде сөндіреді. Билік қолда тұрғанда, жақының да, дұшпаның да жаныңа жиналады. Билік қолдан кеткенде, оларды көруге зар боласың.

– Дұшпан менен туганның айырмашылығы қандай? – Айтылған өсек дұшпан, нақ айтылған ашық сөз – туған, дер жауап берген екен.

– Бұл жалғанданесеміз? – Судан семіз ешнәрсе жоқ. Бірақ ол қалған жәндіктің барлығының семізі де, арығы да уақытша. Су барлық жәндіктерге өмір сыйлайды, анасы секілді.

– Өлікпен тірінің айырмашылығы қандай? – Тірі жүріп, өлік құсап жүрген адам бар, өліп қалса да тірі жүргендей адам бар. Жақсы атқа міну өмірден қымбат. Жаман атқа міну өлімнен жаман. Жаман атқа міну оңай, жақсы атқа міну қиын. Жақсы атты жоғалту оңай, оны асырап жүру қиын [6, 159].

Жоғарыда келтірілген мысалдардан қырғыз халқының атақты шешендері Сарт әкемен Мойыт шешеннің сөздерінен тілдерінің өткір, тапқырлығын көре аламыз.

Қырғыз халқының өлең-жырға негізделген шешендік өнерінің ең жарқын үлгісі – ақындар айтысы деуге болады. Ақындар айтысын ауыз әдебиетінің өзіндік ерекшелігі мол, жеке жанры десек те, айтыста шешендік өнеріне тән барлық белгілер бар. Айтыста да екі адам елдің алдына шығып сөз жарыстырады. Бір-бірін уытты дәлел-

дерімен, ақыл-парасатымен, көркем сөзімен, шешендігімен жеңіп шығуға тырысады. Оның үстіне психологиялық тұрғыдан бір-біріне ғана емес, төңіректегі тыңдап отырған қауымның да сезіміне, көңіл күйіне әсер етуді көздейді, жаңбырдай төгілген жырымен, әдемі, айшықты шумақтарымен, шешендік шеберлігімен ел-жұрттың жүрегін жаулап алуға ұмтылады. Мұның бәрінің тікелей шешендік өнерге тән белгілер екені даусыз. Қырғыз халқында Куй-ручукпен Түкбаштың айтысы, Жеңіжоқ пен Майкөт ақынның айтыстары халық жадында сақталып келген.

Нәтижелер мен тұжырымдар

Қырғыз халқының болмысына бітіп, өз ой-санасына өнер болып қалыптасқан құндылықтардың бірі – шешендік өнері. Ойын орнықты да бейнелі етіп айту, астарлап сөйлеу, аяқ астынан сөз тауып, нақтылы сөйлеу кез келген шешеннің табиғатына тән ерекшелік десек те болады. Шешен сөйлеу табиғаттың өзі сыйлаған қасиеттің бірі. Сондықтан да болар, ол кейде адамның бала жасынан байқалады. Жаратылысы шешендердің бәрі, қарадан шықса да, хан әулетінен болса да билік айтуға қалыптасқан.

Әрбір шешеннің айтқан өсиет сөзінде ел есінде сақталып қалатын, атадан балаға мұра болып қалатын небір ғибратты ой-пікірлер, аталы сөздер қалып отырған. Сондай өсиеттерімен бірге шешеннің аты, өзіндік дәстүрі көпке дейін сақталады. Халық ауыз әдебиетінің інжу

маржандары көбінесе сол шешендердің айтып кеткен өнегелі сөздері болып табылады. Қырғыз шешендік сөздері ғылыми тұрғыдан зерттеліп, мақал-мәтел, ертегі, жұмбақ жанрлары ретінде, халықтың сөз сайысы – ақындар айтысымен байланысы бар құбылыс деп тұжырымдаймыз. Шынайы шешендік қиялдан тумайды, өмірлік уақиғалардан, табиғи құбылыстардан туады, көп жылдық тәжірибе мен сан рет қайталау арқылы сыннан өтіп, халық мойындаған қағидаға айналады.

Қорытынды

Түркі жұртының бөлінбес бөлшегі – қазақ және қырғыз әдебиеттері рухани құндылықтарға өте бай. Осыншама мол мұра ортақ тарихи кезендердің, шығармашылық ықпалдастықтың, асқақ рухымыздың, биік әлеуетіміздің арқасында жинақталған. Ғасырлардан жеткен бұл жәдігердің әлі де талай ұрпақтың санасына сәулеқұятынына күмән жоқ. Ата баба мұрасы – ұрпаққа ұлағат, кейінгіге аманат, келер күнмен бірге жасайтын рухани асыл қазына.

Қорыта айтқанда, кез келген қоғамдық құбылыс сияқты шешендік өнер де халықтың әдет-ғұрып, салт-санасымен, тіршілігімен қатар дамитындығына ешкім талас тудыра алмайды. Қырғыз халқының шешендік өнерінің келешекте әдебиет немесе тіл білімі бойынша ғана емес, шешендік ғылымы тұрғысынан да әр қырынанан талданып, әлі де тиісті қорытындылар жасалады деп ойлаймыз.

Әдебиеттер

- 1 Юдахин К.К. Кыргызча сөздүк. – Анкара: ТДК, Таймас, 1998.
- 2 Абдильдаев Е., Исаев Д. Кыргыз тилинин түшүндүрмө сөздүгү. – Фрунзе: Мектеп, 1969. – 695 б.
- 3 Кыргыз совет энциклопедиясы, Т. 6. – Фрунзе, 1980. – 390 б.
- 4 Қосымова Г. Қазақ шешендік өнерінің негіздері және тілдік танымы. – Алматы: Ғылым, 2005.
- 5 Садырбаев С. Халық әдебиетінің тарихи негіздері. – Алматы, 1992. – 33 б.
- 6 Қапалбаев О.Э. Кыргыз элинин чечендик өнөрү. – Бишкек: Бийктик плюс, 2015. – 58 б.
- 7 Акматалиевтың А. жалпы ред. Кыргыз адабиятының тарихы I. – Бишкек: Шам, 2004. – 362 б.
- 8 Казакова Н. Чечендик өнөр. – Бишкек, 2009. – 46 б.

References

- 1 Yudahin K.K. Kirgızça sözdük. [English Dictionary]. Ankara: TDK, Taymas, 1998.
- 2 Abdildaev E., Isaev D. Kirgız tilinin түшүндүрмө сөздүгү. [Dictionary of the Kirgız Language.] Frunze: Mektep, 1969. 695 b.
- 3 Kirgız soviet ensiklopediyası, [Kirgız Soviet Encyclopedia] T. 6. Frunze, 1980. 390 b.
- 4 Kosimova G. Kazak, şeşendik öneriniñ negizderi jone tilidik tanımı. [Fundamentals of Kazakh oratory and linguistics.] Almatı: Gılim, 2005.
- 5 Sadırbaev S. Halık, әdebiетiniñ tarihi negizderi. [Historical foundations of folk literature.] Almatı, 1992. 33 b.
- 6 Kapalbaev O.E. Kirgız elinin çeşendik önorü. [Cheerful art of the Kirgız people.] Bişkek: Biyktik plus, 2015. 58 b.
- 7 Akmataliyevtiñ A. jalpı red. Kirgız adabiyatınıñ tarihi I. [History of Kirgız Literature I.] Bişkek: Şam, 2004. 362 b.
- 8 Kazakova N. Čeşendik önor. [Cheese Art.] Bişkek, 2009. 46 b.